

פרשת שמות

מרור - זכר לעבדות מצרים שנגרמה בגלל שנאת היגם

בפרשתנו מסופר על עבדות בני ישראל במצרים:

"וַיִּמְרְדּוּ אֶת תִּיֵּיהֶם בְּעִבְדָּה קָשָׁה בְּחֶמְדָּם וּבְלִבָּיִם וּבְגָל עִבְדָּה בַשָּׂדֶה אֶת כָּל עִבְדֹתָם אֲשֶׁר
עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ" (שמות א', יד)

כזכר לאותה עבדות קשה מצוים אנו לאכול את המרור יחד עם קרבן הפסח והמצות,
כאמור בפסח מצרים:

"וַיֹּאבְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בְּלִילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ" (שמות י"ב, ח)

ובדומה לכך במדבר בעניין פסח שני:

"בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעֲרִבִים יַעֲשֶׂה אֹתוֹ עַל מִצּוֹת וּמַרְרִים יֹאכְלֶהוּ" (במדבר ט', יא)¹

הסבר זה אף מופיע במפורש בהגדה של פסח:

"מַרְרֹד זֶה שְׂאֵנו אֹכְלִים, עַל שׁוֹם מָה? עַל שׁוֹם שְׁמֵרְדּוֹ הַמִּצְרִים אֶת הַיְי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם."

נראה שניתן להוסיף לרעיון זה נופך נוסף, על פי השוואת השימושים בפסוקים בשורש
מר"ר. בסוף ימיו מברך יעקב את כל בניו, ובין היתר אומר ליוסף:

"בֶּן פְּרֵת יוֹסֵף בֶּן פְּרֵת עָלִי עֵינַי בְּנוֹת צַעֲדָה עָלִי שׁוֹר: וַיִּמְרְדּוּ וַרְבוּ וַיִּשְׁטַמְּהוּ בְּעַלְי הַצִּיִּים"

(בראשית מ"ט, כב-כג)

1. את ההבדל בין שני הפסוקים הנ"ל במיקומן של המצות עם קרבן פסח (שמות) או עם המרור (במדבר) ניתן להסביר בפשטות: בפסח מצרים המצות הן חלק מקרבן הפסח, אשר בא להזכיר את עיקר ההצלה במצרים כשה' "פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנֹגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל..." (שמות י"ב, כז); המצות הן חלק אינטגרלי של אותו מעמד בזמן ההצלה, דהיינו החיפזון בזמן היציאה (שם פסוק יא: "וְכַכָּה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְּחִילֵי הַגָּרִים וְעַלְיֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמִסְלָכֶם בְּיָדְכֶם וְאֲבָלְתֶם אֹתוֹ בְּחַפְזוֹ פָּסַח הוּא לֵה"). בניגוד לכך, בפסח דורות המצות מזכירות לדורות הבאים בעיקר את הסבל ההיסטורי בשיעבוד מצרים כלחם עוני, כמו המרור שהוא זכר לעבדות המרה ("לֹא הֵאבַל עָלָיו הַמִּיץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאבַל עָלָיו מִצּוֹת לָחֶם עֵנִי כִּי בְּחַפְזוֹ יֵצֵאת מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכַּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ" (דברים ט"ז, ג)). - תודתי שלוחה לרב ד"ר יונתן גרוסמן שעזר לי ללבן את הנושא.

פסוק זה מכוון, על פי פרשנים רבים, כנגד אחי יוסף שמכרו אותו. השוואת הפסוקים מלמדת ששנאת החינם של אחי יוסף היא שגרמה לכך שיעקב ומשפחתו הגיעו למצרים, ובעקבותיה סבלו בני ישראל במצרים מעבודה קשה. עבדות מצרים ("וַיִּמְכְּרוּ אֶת חַיִּיהֶם") היא, אם כן, עונש על שנאת החינם של האחים ("וַיִּמְכְּרוּהוּ וְרָבוּ").

ראייה נוספת לכך שעבדות מצרים באה בעקבות יחסי יוסף ואחיו ניתן למצוא בתהילים. בתארו את התנהגות המצרים כלפי בני ישראל אומר המזמור:

"הֲפֹךְ לָבַם לְשֹׂא עֵמוֹ לְהַתְנַחֵל בְּעַבְדָּיו" (תהילים ק"ה, כה)

ניסוח זה מקביל לתיאור שנאתם של אחי יוסף:

"וַיִּרְאוּ אֶחָיו כִּי אֵתוֹ אֱהָב אֲבִיהֶם מִכֹּל אֶחָיו וַיִּשְׂנְאוּ אוֹתוֹ... וַיִּתְנַחֲלוּ אוֹתוֹ לְהַמְיִתּוֹ" (בראשית ל"ז, ד-ח)

על פי דברים אלו, ההשתלשלות ההיסטורית של ירידת בני ישראל לעבדות מצרים מוסברת ברמה הערכית והמוסרית: עבדות מצרים היא פועל יוצא של שנאת חינם. בדומה לכך, רואים חז"ל את סיבת החורבן של בית המקדש השני מבחינה מוסרית בשנאת חינם:

"מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצוות וגמילות חסדים - מפני מה הרב? מפני שהיתה בו שנאת חינם, ללמודך ששקולה שנאת חינם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים." (יומא ט ע"ב)

בהמשך שואלת הגמרא מדוע חורבן בית ראשון - שנגרם בשל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים - נמשך שבעים שנה בלבד, בעוד שגלות בית שני - שנגרמה על ידי שנאת חינם בלבד - נמשכה תקופה ארוכה בהרבה? ומשיבה הגמרא:

"ראשונים שנתגלה עוונם - נתגלה קצם, אחרונים שלא נתגלה עוונם - לא נתגלה קצם."

דהיינו שנאת חינם איננה גלויה לעיני כול, ולכן קשה יותר לתיקון, ובעקבות כך גלות בית שני ארוכה בהרבה מגלות בית ראשון; בעקבות כך על האדם להשתדל ביותר על מנת לחפש לזהות ולתקן דווקא חטאים אלה כדוגמת שנאת חינם "שלא נתגלה עוונם".²

2. רבי ישראל ליפקין מסלנט (1883-1810), מייסד תנועת המוסר בליטא, מפרש את דברי הגמרא הללו באגרת המוסר המפורסמת שלו: על האדם להתבונן היטב באישיותו ובהתנהגותו, לפשפש במעשיו וביחסיו לזולת גם ברמה שלא נתגלה עוונם - כדוגמת שנאת חינם, כדי לגלות גם את מסתרי לבו.

ייתכן שבעקבות יסוד זה, ישנן במקורותינו התייחסויות שונות לעניים דווקא בערב פסח, שהרי דאגה להם היא מתוך אהבת חינם, שכן האדם אינו מרוויח ממנה:

”ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתהשך. ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמזהי.” (פסחים פ”י מ”א)

”ומנהג לקנות חטים להלקן לעניים לצורך פסח.” (רמ”א על שולחן ערוך, אורח חיים תכ”ט, א)

”כָּל דִּקְפִּין יִיתִי וְיִיבֵל, כָּל דְּצָרִין יִיתִי וְיִפְסֵחַ.” (הגדה של פסח)

כיוון שגלות מצרים נגרמה בגלל שנאת חינם, כפי שעולה מהמרור שיסודו בשנאת האחים את יוסף, יש להרבות דווקא בפסח באהבת ישראל.